

ЕТИЧКИ ПОГЛЕД НА СУДАРЕ СВЈЕТОВА У 20. ВИЈЕКУ

„Св’јет је овај тирјан тирјанину,
а камоли души благородној!

Он је состав паклене неслоге:

.....

Препуни се мјешина гријеха!

.....

Вријеме је мајсторско решето!“.

Њејош

Казивати о човјековим врлинама и гријеховима је тешко, али није непотребно. Казивати о свјетским врлинама и гријеховима је још теже, али и још потребније. Ако се те важне карактеристике свијета (људског рода) посматрају у временском раздобљу од пола вијека, онда то није могуће у потпуности учинити, а да се не узме у обзир и она претходна половина вијека, бар њене битне особености и њихов утицај на ову другу половину 20. вијека. У том контексту, поштујући историјске и научне чињенице, мора се рећи да је 20. вијек – вијек тоталних сударања супротних свјетова, који су оставили катастрофалне посљедице на људе и народе, са трагичним моралним траумама на људски род, и угроженост живог свијета у цјелини.

Судари свјетова, по карактеру, могу се посматрати са великог броја аспеката: као ратни, вјерски, цивилизацијски, биолошки, природни и слично. То би захтијевало врло широк приступ, што овим поводом није могуће. Овдје је намјера да се укаже на тачан број и врсту таквих судара и да се покрену нека важна етичка питања. Поштујемо ли историјско сазнање лако ћемо утврдити да се судари свјетова догодише, понајприје, у свјетским ратовима, и то *први њуји* почетком вијека 1914–1918. у Првом свјетском рату. *Други њуји* половином вијека 1939–1945. године у Другом свјетском рату, од кога педесету годишњицу промишљамо. И, ево, и *трећи њуји*, крајем вијека, 1991–1995. године, које и сада траје. Сви ти судари један из другог проистекоше и у моралном ковитлацу трајаше у континуитету. Тако, може се рећи, читав 20. вијек, ако укључимо и друге ратове послје Другог свјетског рата, протече у трагичном физичком разарању и страшном моралном посртању.

Од судара свјетова у 20. вијеку рушише се земље и градови, страдале људи и народи, нестајаху државе и људске заједнице, настрада увјек изнова свеколика људска истина, правда и слобода, поништаваше се морални закони, разараше се непроцењива материјална добра, затрова се природа, а још више душе људи и народа.

У том и таквом 20. вијеку, препуном бола и ужаса, догоди се, може се тврдити, и *чејврџи судар свјетова*, условно назван „*научни судар њанејша*“. Човјек стиже на Мјесец, обиђе васиону, из близине осмотри друге планете, улогори се у небеским сводовима. Шта се то дешава и понавља током читавог 20. вијека, а шта се то понови на његовом крају и има ли излаза? Има ли спаса људском роду у хуманој правди, или се поново приближава новом ропству у „новом свјетском поретку“. Да ли је то умјесто „Агоније Европе“ (Богдан Радица), настала безизлазна агонија свјета? Да ли је то умјесто „Масе и моћи“ (Е. Канети), свијет дефинитивно поробљава „моћ капитала“? Да ли се то „Духовна ситуација времена“ (К. Јасперс) с почетка 20. вијека, као фашистичка освајачка сила – дефинитивно враћа на крају 20. вијека и пријети да се устолочи моћна војна и друга „окупација“ на почетку 21. вијека? Кад је то тако и кад су толико велике дилеме, морамо се запитати: шта се деси са етиком постојања и опстајања људи, народа и држава, као и, у цјелини, са условима живљења на планети Земљи? Има ли одговора: ко, шта и зашто покрену, ко чему допринесе, ко, како опстаде? Како човјек, народи и људски род у цјелини, мисле даље? Шта се деси са етиком, са логиком, са филозофијом живљења? Како – у цјелини у 21. стољеће и даље његовим токовима?

Зашто се њосћављају ова њишања? Зато што је људска мисао одговорна за опстанак људског рода; за смисао, садржај и квалитет његовог живљења; за етички смисао живота људи и народа на планети Земљи.

Вријеме у коме живимо, на крају 20. вијека, тешко је и претешко. Чак апсурдно. Апсурдно је зато што на једној страни, никад више сазнања, научних открића и могућности задовољавања развоја и опстанка људског живота, а на другој, никад већих опасности, стварних разарања, материјалних недостатака и фактички стварног страха за опстанак људи и народа.

Пођемо ли редом, можемо рећи да научна расправа *Друји свјетски рай* – 50. година касније, треба и мора чињенично, рационално и одговорно да постави бројна питања са безбројних аспеката: историјских, војнополитичких, правних, економских и других, али и – етичких и филозофских, а нарочито социолошких. Не може се избјећи потреба да се утврде бар неке *бијне конјуре смисла људској најора за најредак, за етички смисао живојиа*, за онемогућавање даљих реално могућих, још већих судара свјетова, који су били и остали – велике људске и природне катастрофе.

У три пута поновљеном страшном (ратном) судару свјетова са становишта историје, сударили су се: свијет поробљивачке силе са недужним свијетом мира.

Са становишта научног утврђивања чињеница, можемо тврдити да су страдали милиони а унесрећене милијарде људи и разорена непроцјенива материјална добра.

Са социолошког приступа, треба рећи да је узрок тих страшних налета свјетских моћника у безобзирној експлоатацији и успостављању доминације над јефтиним људским и природним ресурсима. Последица је у сва три случаја јединствена: силом прекројена карта свијета, покушај успостављања односа доминације и потчињености.

Са становишта права: то су судари неправде и правде – освајачки неправедни ратови и праведни одбрамбени ратови.

А шта рећи са становишта етике? Три судара свјетова у 20. вијеку и, да ли само три, јесу судари два супротна свијета. То су судари морала и неморала. Тачније: то су судари два супротна морала: морала силе и неправде и морала спаса и правде. То су судари двије супротне моралне чињенице: чињенице означене појмом „ЗЛО“ и чињенице означене појмом „ДОБРО“. Још конкретније: то су судари свијета злочина и свијета жртве. Ум човјеков, духовна и материјална остварења, која грандиозно закорачише преко „граница немогућег“, слаба су залога и утјеха за крваво људско разбојиште и непамћено народно страдалиште, које се дешава током читавог 20. стољећа. Човјечанство је само у неправедним освајачким ратовима, који су собом носили и чинили највеће злочине у историји људског рода, изгубило преко 100 милиона људи, а рат је, на неки од безбројних начина, унесређио преко 3 милијарде људи. Уништена материјална богатства је немогуће процијенити, као ни штету која је причињена уништеном и затрованом природом. Иако бисмо чињенично и нумерички извели ту страшну апокалиптичну слику свијета од почетка до краја 20. вијека, прва питања која би се морала поставити одговорним субјектима свјетске заједнице народа, и посебно науци и најјачим људским умовима, била би: куда и како иде људски род у 21. вијек; каква му је могућа очекујућа историјска, правно-хуманитарна и нарочито – морална перспектива?

Ако са становишта историјских факата и чињеница посматрамо зачетке, узроке, правце покретања и вођења тих катастрофалних свјетских процеса сударања свјетова, није тешко утврдити да се те страшне појаве зачињаше и покреташе са истих простора свјетског живљења и увијек према истим правцима кретања. Силником и жртвом увијек бише једни те исти, односно оне земље, државе и народи које се по неким битним сличним особеностима могаše сврставати у слична или идентична обиљежја: у економски развијене и неразвијене; у, по укупној моћи, велике и мале; у слободарске и праведне и поробљивачке и неправедне итд. На темељу таквих чињеница мора се поставити питање: могу ли неки народи и државе свијета говорити о правди, о слободи и демократији живљења људског рода ако су њихове државе читав један вијек стални инспиратор, покретачи, па и носиоци поробљавања, разарања, уништавања и непосредни актери у највећим злочинима које историја познаје? Односно, како

је то могуће да увијек слободарски народи, који по правилу за туђим никад нијесу тежили, увијек буду исте жртве и исти страдалници? Истина је да такви праведни народи увијек успијевају да силника *приведу сјознанију права* (Његош). Али је цијена којом то плаћају непроцењива. Зато се поставља круцијално питање: шта је са људским умом – је ли он уман – моралан, или неодговоран и неразуман? Шта он стварно може учинити за хуману истину људског живљења, за праведну и моралну правду односа према људима и народима и за достојанствен степен слобода живљења народа на планети Земљи?

Но, прије могућих покушаја и назначавања неких одговора, вратимо се властитом националном сазнању.

Србија и Црна Гора, двије државе међу најстаријим у Европи и прве шездесетих година прошлог вијека међу оснивачима прве хумано-моралне свјетске организације Међународног црвеног крста, а потом и „Друштва народа“, водише током 20. вијека властиту војничку и ослободилачко-слободарску битку за опстанак и мирни развој. У томе стољетном току стално водише борбу за одбрану, за спас и опстанак народа. У тој дугој и окрутној борби никада за туђим не посегнуше, никада злочин над другим народом не учинише. Те двије старе државе словенскога рода читаво вријеме бише међу оним државама које се стално борише за слободу, за ослобођење, за поштовање људског, државног и народног достојанства, за хумано и праведно разумијевање међу људима, народима и државама. Томе Срби и Црногорци дадоше голем допринос и за своју слободу и за правду и слободу других, и у цјелини, за мир и разумијевање у свијету. Али, нажалост, иако такви борци за истину, правду и слободу и ослобођење, за хумано-морално живљење, они у 20. вијеку као вијеку великих злочина и големих неморалних поступања појединих освајачких народа и држава, као окрутних силника и зулумћара, доживјеше на својој властитој прастарој територији два сурова поробљавања у Првом и Другом свјетском рату, па ево и ово треће неправедно черечење, које траје од 1991. године под незапамћеним и неморалним санкцијама.

Када је ријеч о Првом свјетском рату, Србија и Црна Гора, од Дрине и Колубаре преко Мојковца, Гласинца па до Сарајева, показаше невиђено часно јунаштво у борби за одбрану слободе и достојанства народа. У тој борби оне дадоше стотине хиљада живота, претрпјеше огромна страдања и разарања, али и побједоносно тријумфоваше са осталим савезницима над носиоцима свјетског зла.

Када је ријеч о Другом свјетском рату, Срби и Црногорци први међу балканским народима, и не само на Балкану, усталоше на отпор, на праведну борбу и одбрану. Народни устанци 1941. године (7. и 13. јула), нису били само устанци за опстанак и ослобођење, већ и свеколико опште-народно устајање у праведну и моралну борбу против највећег свјетског зла – фашизма, а за правду и моралне законе у односима међу људима, народима и државама.

Фашизам као најмрачнија и најнеморалнија појава у историји људског рода у 20. вијеку, имао је примарни циљ – геноцид над народима ради прекрајања карте свијета и карактера судбине људи и народа. То је био реваншизам пораженог свијета зла из Првог свјетског рата, безобзирни и бескрупулозни експанзионизам за поробљавање свијета.

Други свјетски рат, као фашистичко-освајачки рат, и као појава, у свему је надмашио дотадашња свјетска ратна збивања. Примјера ради, Први свјетски рат је трајао 4 године и 3,5 мјесеца, Други свјетски рат 6 година; Први свјетски рат је захватио 38 држава, Други свјетски рат 61 државу; Први свјетски рат је својом освајачком силом поклопио територију 14 држава, Други 40 држава; Први свјетски рат је у ратна страдања увукао око 1,5 милијарде људи (или 75% становништва); Други свјетски рат 2,1 милијарду или 96% становништва свијета; Први свјетски рат је мобилисао 70 милиона војника, а Други свјетски рат 110 милиона војника; број мртвих и рањених у Првом свјетском рату био је око 21 милион, а у Другом око 100 (преко 95) милиона, итд. Зло које су учинили фашистички освајачи на уништењу људи, народа и држава било је велико у оба свјетска рата, али је у Другом свјетском рату по стравично злочиначком резултату и фашистичкој окрутности надмашило сва позната зла у историји свијета.

Срби и Црногорци, њихова земља и држава, били су међу највећим жртвама и жртвовањима. У Првом свјетском рату Србија и Црна Гора биле су оне земље и државе на чију су територију насрнули аустроугарски освајачи 1914. године. Биле су жртве стравичног масакра, али и примјери јуначке високоморалне борбе и отпора.

У Другом свјетском рату Југославија, као жртва фашистичке агресије и невиђене слободарске борбе и отпора народа, изгубила је сваког деветог становника (1,706.000). Послије Совјетског Савеза и Пољске, Југославија је процентуално имала највеће људске и материјалне губитке. У цјелини гледано, њени губици су износили 34% свих губитака земаља антифашистичке коалиције, а југословенски војни губици 1/4 укупних губитака 18 савезничких држава антихитлеровске коалиције.¹

То су историјске и научне чињенице које показују степен страдања војске и народа, посебно на територији Србије и Црне Горе.

Други свјетски рат није донио само огромно увећање битних ресурса вођења рата, како на страни агресора, тако и на страни одбране од агресије. У њему се фашизам развијао и испољио као злочиначка појава и рушилачка неморална снага – *rag excellence*. Поред мноштва разорних убојних ратних средстава, која је омогућила неморална примјена науке у ратне сврхе (нова оружја и оруђа), испољила се посебна масовна појава разраде и примјене незапамћене технике мучења и

¹ Види: *Војна историја*, ВИЗ, Београд 1980, 508; *Срби у Хрватској...* Београд 1993, 241–264.

уништења људског тијела и масовног уништења народа. У томе се нису само испољиле и доказале злочиначке освајачке хорде фашистичких сила Осовине, већ посебно и нарочито њихови квислинзи и сателити. Међу њима су била нарочито ненадмашна злодјела хрватских, мађарских, бугарских, албанских и других фашиста. Концентрациони логори били су монструозне фабрике за уништење људског тијела (Аушвиц, Јасеновац, Градишка, Бањица, итд. итд.).

На балканским просторима у тим и таквим злочиначким поморима примјењиване су технике уништења и оруђа за разарање људског тијела каква историја сукоба људи и народа не памте. У томе су на балканским просторима нарочито страдали Срби, Јевреји и Цигани, а у Европи Руси, Пољаци и други словенски народи. Из историје ратова познати ратни морал физичког онеспособљавања противника од стране побједника у оружаном сукобу, био је поништен монструозним неморалним злочиначким поступцима и забрањеним техникама, како појединачног људског мучења, тако и масовног дивљачког иживљавања над физичким разарањем живог људског тијела. Тако су се масовно испољила два међународним хуманитарним правом забрањена неморална поступка: ратни злочини и злочини геноцида, који су својом појавом, ширином примјене, као и бројем звјерски уништених људских живота, надмашили све до тада познате сличне појаве у историји.

Умјесто поуке из злочина Другог свјетског рата – да се заштити свјетски мир и достојанство народа, нажалост он је послужио као искуство и метод припреме за нове сударе свјетова 1991. и врло смишљена злочиначка балканска и европска разарања и нови неморал и неправду невиђених размјера. Зато, све то што је започето деведесетих година овог вијека, јесте врло смишљено, и теоријски и практично, дефинисана експанзија силе моћи, која у етичком смислу може да се исказе као „право силе наспрам силе права“. Ако су као идеолози и теоретичари фашизма примарно показали своје умјеће: Алфредо Розенберг² („Мит 20. века“) и филозофи Алфредо Роко и Ђовани Ђентиле, а нарочито стратеги и реализатори Хитлер, Мусолини и бројни други, основано се може тврдити да су у овом времену улогу преузели бројни нови разрађивачи улоге силе, попут Семјуела Хантингона („Сукоб цивилизација“) и многих других. Тиме је јасно стартовао, на жалост врло успјешно и опет изузетно неморално, нови судар свјетова – као сукоб двају цивилизација, са тежиштем удара на источну и бившу социјалистичку Европу. Неморалност овог концепта и практичног удара у свему је показана у процесу растурања Совјетског Савеза и нарочито СФР Југославије. У југословенском случају опет је примијењен метод ратног злочина; злочина геноцида над српским народом. Према томе, ако се посматрају испољени начини остваривања интереса силе од развијеног Запада према неразвијеном

² A. Rosenberg, *The Myth of the Twentieth Century*, 1930 (уџиво, 68).

Истоку кроз 20. стољеће, лако ће се уочити *Circulus vitiosus* ратног ужаса, неправде и неморала. Та већ трећи пут поновљена појава према европском и балканском простору намеће потребу да се постави питање: није ли то што се дешава на простору бившег совјетског истока и, нарочито, бившег југословенског простора, вјешто смишљена освета и пут остваривања фашистичких циљева из Другог свјетског рата? Није ли то већ „другим средствима“ примјеном доктрине „ниског интензитета“, у комбинацији са квислиншким фашистичким повампирењем у неким новоформираним државама, већ завршен Трећи свјетски рат, у коме је разбијен европски и балкански мир, уништена једна моћна империја и најмање двије перспективне и социјално праведне државе, какве су биле бивша Југославија и бивша Чехословачка? У таквом послу и походу пошло се лукавим и неморалним поступком, да би се остварили политички циљеви доминације и економске експлоатације, али и уништења моралног и културног идентитета часних, високоморалних и праведних народа.

У том освајачком и неморалном походу, опет, као и много пута раније, најгоре прођоше Руси, Срби и Црногорци нарочито, али не прођоше без зла и невоље ни они који помогоше такав поход и учествоваше у његовом остварењу.

Када је ријеч о Србима и Црногорцима као високоморалним и слободољубивим народима, управо због тога шта им се дешава у овом времену, мора се памћење вратити мало уназад, бар за протеклих 50 година. Мора се, на извјестан начин, наново размотрити њихова прије 50 година показана часна слободарска борба и морална историја, у којој платише високу цијену да би очували своју урођену слободарску и моралну правду. И, не само то. Срби и Црногорци за протеклих 50 година рада и слободе показаше висок ниво стваралачког напретка и моралног просперитета, да као такви, на неки начин, постадоше „заразни“ за све друге обесправљене, неразвијене и моралне народе. Зато им би приређен нови страдалнички круг и у ратном облику и у облику незапамћеног кажњавања све могућим санкцијама од стране свјетске заједнице, која заборави да је управо српски и црногорски народ тој истој свјетској заједници подарио највеће умове, стваралаштво и мудрости, истине и моралности какви су Тесла, Пупин, Михаило Петровић, Његош и бројни други ствараоци људског напретка. За тај доказ и допринос свјетском напретку, култури и науци могла би да се исприча дуга и занимљива прича. Тај неморални свијет то заборави и умјесто захвалности и признања наново приреди сударе свјетова неправде и правде на овим балканским просторима. Опет на несрећу Срба и Црногораца.

И са тога становишта, из садашње перспективе, мора се сагледати етика борбе Срба и Црногораца у Другом свјетском рату, конкретно у НОБ-у. Јер, послје тога, и у данашњем моралном посрнућу свијета, ствари постају много јасније. Постају јасније зато што се судар свијета мира са свијетом фашистичке силе на почетку Другог свјетског рата обруши

на Србе и Црногорце свом силином. Фашистичке силе Осовине и њихови сателити растурише Југославију што страшним војничким ударом 6. априла 1941, што квислиншком унутрашњом издајом. Територије Србије и Црне Горе бјеше окупиране и поробљене, а народ изложен страшном ратном злочину и злочину геноцида, још снажније него 1914–1918. године.

Ако прихватимо изреку великог пјесника Гетеа да се „Морални закони и сва правила своде на једно: ИСТИНУ“, онда је истина да је отпор том огромном фашистичком злу на простору дотадашње Југославије нађен понајприје и понајвише у физичкој и моралној снази српског и црногорског народа, у његовој вјечној слободарској и ослободилачкој одбрамбеној традицији, као и безброј пута раније; у њиховој дугој народној, националној и државничкој историји. Ту борбу покренуше велики трибуни правде и немира – радници, сељаци и високи интелектуалци – искусни ратници са антифашистичких простора Шпаније, синови и унuci некадашњих ратника слободе са Вучјег дола, Фундине, Дрине, Колубаре, Мојковца и Солунског фронта. Ако се све то узме као историјска чињеница, јасно је зашто је отпор и општенародни устанак против окупаторске и поробљивачке силе покренут на територији Србије и Црне Горе и у просторима живљења српског и црногорског народа. Јер, само је тамо фактички постојао стварни физички и морални потенцијал – вјечити непокор и пркос и презир према ропству и вјечита борба за правду и слободу. Историјска логика јасно показује да је само тамо на том српско-црногорском географском простору и у том неспорном слободарском, моралном и социјалном миљеу, у дугој историји слободе, сатканом од неспорних вриједности високе правде и етике живљења, било могуће покренути свеопшти одбрамбени општенародни оружани отпор и устанак. Зато су стварно 7. и 13. јул као историјски датуми часне и јуначке слободе Срба и Црногораца били темељ, фактичка снага и инспирација свим другим слободарским снагама у Југославији, на Балкану, па и у Европи. Али не само то, и не то само политички, теоријски и комуникацијски – језиком подстицајног моралног апела за потребу отпора поробљивачком фашизму. Тој потреби супротстављања захукталом фашистичком ропству био је потребан народни оружани организован покрет. Тај покрет могао се створити само на животном простору Срба и Црногораца и фактички од српског и црногорског народа. Јер, мора се рећи, ниједан други балкански народ није имао тај морални, историјски и слободарски капитал, или не толики и такве фактичке физичке, историјске и етичке моћи, колико су то имали Срби и Црногорци, а ни стварне спремности да одмах у томе лично учествују. Зато су Срби и Црногорци покренули масовни борбени покрет народа, тај „јуриш на небо“ против огромне фашистичке силе. Такав покрет, етички гледано, од почетка започео је да ствара и изграђује јединствен, историјски јасно, српско-црногорски препознатљив и особен људски борбени ослободилачки морал – унутрашњу несаломљиву духовну снагу народа, који се

јуначки и етички одважио и прихватио једино могући веома окрутан чет-ворогодишњи ослободилачки бој кроз процес свеопштег Народноослободилачког покрета (НОП-а) и кроз организовање његове нове ослободилачке војске, чији су највећи дио чинили, управо, Срби и Црногорци.

Као и много пута раније у историји Срби и Црногорци су масовно кренули у ослободилачку борбу ломећи фашистичке ланце ропства, стављајући у ту борбу и најчаснију службу слободе све најбоље изњедрено из властите материнске утробе. Тако су наставили прадједовску свијест и праксу беспопштедне борбе за слободу и против фашистичких окупатора и против свих оних квислиншких, издајничких колаборационистичких снага које су се јавиле и покренуле на властитим националним просторима. И не само то. Срби и Црногорци су били, у име организоване снаге НОБ-а, иницијатори и покретачи истинских покрета и у другим просторима ван Србије и Црне Горе – у Македонији, Босни, Хрватској и Словенији (посебно у вријеме кад је покрет Ослободилне фронте требало активирати и шире покренути). Тако се зачала и развила нова етика НОБ-а, етика борбе за свеопште ослобођење. Поред јасних политичких, дефинисани су и јасни етички циљеви борбе. Традиционална етичка начела слободарске борбе Срба и Црногораца свестрано су реafirмирана: слободарство као разлог живљења; храброст као начин живљења; оданост отаџбини као услов опстанка, као *condicio sine qua non* свих осталих услова; мудрост примјене ратничке вјештине, као традиционална особеност Срба и Црногораца (Вучји до, Фундина, Дрина, Колубара, Мојковац итд.); ратничка одлучност, истрајност, иницијатива, пожртвованост; респектовање противника у борби, поштовање заробљеника, јака ратничка воља и несаломљив ратнички карактер.

У битно новим и тешким околностима руководећа снага НОП-а – КПЈ, као и његова оружана војна сила – Народноослободилачка војска, морале су од првог дана устанка да, полазећи од наслеђа и традиције, дефинишу и велики број осавремењених старих и новодефинисаних моралних начела, како циљева борбе за слободу, тако и још више понашања, начина живљена у борби и кроз борбу и практичног дјеловања међу људима. Таквих начела било је много, јер богата ратничка историја и висок степен хуманистичког схватања Срба и Црногораца покренули су све најбоље у самом народу и масовно народ у борбу и отпор фашистичкој окупацији. То свестрано осјећање историјске моралне одговорности, већ на самом почетку такве антифашистичке борбе, породило је нека битна морална правила борбе и слободарског понашања.

Храбросић бораца за слободу и ослобођење било је темељно морално правило.

Морално начело људности борбе за слободу постало је животно гесло бораца НОБ-а.

Хуманизам као циљ борбе за слободу и ослобођење и као правило понашања бораца: да се све што се може спаси од фашистичких окупатора, врло често уз лично жртвовање бораца.

Начело колективног духа и акције моралног субјекта НОБ-а преузето је из историје и ранијег искуства слободарске борбе, али и до краја усвојено од бораца НОБ-а и од огромне већине народа: „Сви на фронт, све за фронт.“

Дружељубивост – борбено друштво бораца и руководиоца, али и у односима са народом – били су она духовна морална снага која је до краја уливала повјерење: да борац бораца и друг друга неће издати, нити оставити, ни у борби, ни ван борбе; да ће старјешина учинити и личну жртву ако може да спаси живот појединца или колектива. То је била она унутрашња морална кохезиона снага која је често побјеђивала и најтежа искушења.

Општељудска вриједност са називом *интернационализам борбе за слободу* – била је и остала духовно-морална водиља бораца и јединица НОП-а. Тиме су се посебно одликовале пролетерске јединице. То је био највиши степен и етичке солидарности НОБ-а са цијелокупним прогресивним, хуманим и слободарским свијетом против фашизма и поробљавања као највећег зла 20. вијека.

Сајласност ријечи и дјела као морални захтјев и принцип понашања бораца и јединица НОБ-а – била је практична провјера вриједности појединаца и јединица, али и најјача привлачна снага за укључивање у борбу против фашистичких окупатора и слободу отаџбине.

Људско љубљење и својства честивости било је примарно програмско начело борбе за слободу.

Лична и колективна одговорност за циљеве борбе, за задатке, за конкретне дужности и задужења били су примарне непрекидне практичне водиље понашања јединица и појединаца.

Самоодрицање као морални чин и љакса било је масовна појава у постизању јединства борбеног строја, колектива и успјеха у борби.

Дисциплина као свјестан чин била је постављена и схваћена као морална обавеза: да се до краја поштују циљеви, захтјеви, задаци и наређења. Тај и такав морални чин врхунске дисциплинованости дао је особено општеважеће правило: свјестан дисциплинован борац за слободу је – успјешан борац.

Скромност као етички захтјев формирања карактера бораца и руководиоца НОБ-а развио се у масовно морално понашање, што је имало изузетан утицај на развијање другарских односа, поштовања личности и повјерења у људе и у борби и ван борбе.

Трезвеност бораца и руководиоца НОБ-а ишла је као мјера моралног противстава неморалном поступању непријатеља. Трезвеношћу и сваком честитошћу доказиване су највише и најплеменитије моралне врлине бораца.

Радиносћ је била практично морална чињеница и мјера развијања склоности бораца и руководиоца НОБ-а. Био је то и највиши интелектуални и стваралачки чин доказивања способности и у борби и у раду ван борбе. Јер, у НОБ-у није било „предаха“.

НОБ у Југославији је, без сумње, развијао и конституисао једну, по свему особену, снагу – етику борбе, рада и живљења. Та етика била је масовна појава, узор и облик свеукупних односа. Била је непрекидан процес развијања борбе и конституисања особеног, стваралачки надахнутог, историјски утемељеног, на моралној традицији Срба и Црногораца, и разрађеног система моралног понашања и дјеловања. Таква етика НОБ-а развила се као морална свијест – цјеловити облик свијести: у схватањима, у разумијевањима, у односима, у поступањима. Био је то јединствен систем моралног односа НОБ-а у Југославији конституисаног током слободарске борбе народа против фашистичке окупације и поробљавања.

Двадесети вијек је вијек чудесних појава и невјероватних обрта у тим појавама, и као такав вијек жестоких сукоба потпуно супротних свјетова: по визијама; по циљевима дјеловања; по карактеру битних својстава; по постављеним задацима за остваривање циљева; али и по методама реализације циљева и задатака. То је вијек који је породило велика духовна надахнућа и визије људског хуманог ума и стваралаштва какви никада у историји људског рода нису остварени.

То је вијек великих економских и политичких ослобађања. Али то је и вијек највећих злочина у историји људског рода. То је вијек изузетног напретка људског ума и науке, али и вијек најнеморалније и најнеодговорније примјене резултата људског ума и остварења науке. То је вијек изузетних духовних надахнућа и остварења различитих грана умјетности и културе уопште, али и вијек изузетног моралног посрнућа и небројених несрећа људског рода.

Кад се узму у обзир сви процеси, сва остварења и сви сукоби и супротности, са правом се морају поставити питања: куда то свијет на крају 20. вијека креће? Може ли се бар глобално предвидјети његова стратегијска оријентација? Колико је таква замисао оптимистичка, а колико пессимистичка? Гдје је у том процесу стварно мјесто људске савјести, моралног дигнитета моралних субјеката, и шта би требало и било могуће предузети да се 21. вијек врати битним, универзалним и бар општим начелима етике, рада и живљења људи, народа и државних заједница. Како поново, ангажованом, одговорном, хуманом и високоморалном људском мисли и новом праксом реинтегрисати удружену људску борбу, уз помоћ друштвене и друге науке, за нови повратак људског рода – истини, напретку, правди и слободи.

Мудра, стваралачки плодна и морална људска мисао која се налази и у бројчано малих и у бројчано великих народа, мора смоћи интегративну снагу и успоставити нове комуникацијске везе и односе, како би се људски род, послје стравичног искуства 20. вијека, свестрано zaloжио да 21. вијек, већ од самог почетка, буде вијек – преовлађујуће истине, правде и слободе за све људе и народе, без обзира на њихову величину, економску моћ, расну, вјерску и националну припадност, битне културне особености и достигнућа, да овај свијет престане да се стално понавља, буде „тирјан тирјанину“, већ да породи нове „благородне душе“, мир међу народима и много виши степен међусобног разумијевања и уважавања.

MILAN S. KRSMANOVIC

AN ETHICAL VIEW OF WORLD COLLISIONS OF 20th CENTURY

Summary

The author of the discourse, in thesis form, reviews the state of the moral spirit and practice of colliding worlds of 20th century, stirred up by the horrifying phenomenon and practice of fascism affecting the Balkanic, European and world regions.

Searching for the historic reasons of emerging and restored fascism from the scientific point of view: historic, philosophic, ethical, sociologic, etc. enables identification and evaluation of both causes and consequences – the state of multiple repeated world collisions during the bygone century. Emphasizing international dimension of the phenomenon that occurred only three times: (1) 1914–1918; (2) 1939–1945; (3) 1991–1995, as well as processes of its performance and appalling effects on freedom and the natural course of human living, peoples and states, the extreme failure of human reasoning and practice may be evidenced. The author has also recognised the fourth collision of worlds of 20th century: the collision of the world of science and knowledge and the world of nature severely affected by immeasurable adverse consequences on health, life and survival of the human race on planet Earth induced by unreasonable and inhumane application of human knowledge.

Both from the historic, cultural and ethical point of view, the horrifying historic destiny of Serbia and Montenegro (and Yugoslavia) always being victims and sufferers of power and fascism, becomes prominent.

The author finally suggests for 21st century to be proclaimed the century of human rights and morality, free of force in international relations.